Tonyukuk Yazıtındaki Problemli Bir Cümle Üzerine[*]

Yrd.Doç.Dr. Erhan AYDIN[**]

Özet: Tonyukuk Yazıtının 8. satırında (T I G 1) geçen işaretinin ses değeri üzerinde uzun süre tartışılmış ve bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı netlik kazanmadığı için de işaretin bulunduğu kelime ile cümle, çeşitli şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Sözü edilen işarete genellikle *aş* şeklinde ses değeri verilmiş ve bu işaret, Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtında geçen benzer işaret ile *eş* tutulmuştur. Ancak işaretinin yanında bulunan ve ince ünlüyü gösteren g^2 sesi gözardı edilmiş ya da yanlış yazım olduğu öne sürülmüştür.
Bu yazıda şeklindeki işarete yeni bir ses değeri verilecek, kelime yeniden okunacak ve anlamlandırılacak, kelimenin yazımında herhangi bir yanlışlık ya da eksiklik olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Yazının ilk bölümünde daha önce yapılan çalışmalara değinilecek, sonra kendi görüşlerimizi dile getireceğimiz bölüm de 1) işaretine **lb* çift ünsüz ses değerinin verilmesi, 2) *uçuk* kelimesinin incelenmesi, 3) **elbeg* kelimesinin incelenmesi, olmak üzere üçe ayrılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. Türk runik metinleri. 2. Kök Türkler. 3. Tonyukuk Yazıtı.4. uçuk. 5. elbeg

Giriş

T I G 1 (8)'de geçen işaretinin ses değeri üzerinde uzun süre tartışılmış ve bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hangi ses ya da sesleri karşıladığı kesin olarak belirlenemediği için, işaretin bulunduğu cümle de uzun zaman tartışılmıştır. Bu çalışmada, işaretine verilen ses değerleri ve işaretin geçtiği cümlenin okunuşu ve anlamlandırma denemeleriyle daha önce ortaya konulan görüşler kronolojik olarak sıralandıktan sonra hem sözü edilen işarete yeni bir ses değeri verilecek hem de cümle yeniden okunup anlamlandırılacaktır. Kendi görüşlerimizin dile getirildiği bölüm 1) işaretine **lb* çift ünsüz ses değerinin verilmesi, 2) *uçuk* kelimesinin incelenmesi, 3) *elbeg* kelimesinin incelenmesi olmak üzere üçe ayrılacaktır.

---

[*] Bu yazı 11-13 Mayıs 2005 tarihlerinde yapılan I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumuna (Gazi Üniversitesi/Ankara) sunulmuş bildiridir.

[**] Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Önceki Okuyuş ve Anlamlandırmalar

Radloff: *yagımız (?) tägirä uçuk täg ärti, biz bäg ärtimiz*. 'gegen den Angriff unserer Feinde war es hart wie Sehnen (?), wir aber waren die Bege' (1899: 5); sözlükte: **uçuk* 'die Sehne (?)' (1899: 92); *bäg* 'der Beg' (1899: 102).

Thomsen: Thomsen 1916 yılında yayımlanan *Turcica* adlı çalışmasında *andäg* kelimesini açıklarken T I G 1'de geçen 𐰀 işaretlerini *andäg* olarak okumuş, Radloff'un *bäg* okuyuşunu ve 'wir aber waren die Bege' şeklindeki anlamlandırmasını eleştirdikten sonra kendisi de 'so waren (lebten) wir' şeklinde anlamlandırmıştır (2002: 411, not 2). Thomsen, Tonyukuk metnini bütünüyle yayımlamamış ancak 1924 yılında yayımlanan çalışmasında bu bölümün ikinci kısmı, yani 𐰀 işaretleri ile ilgili okuma ve anlamlandırma denemesini devam ettirmiş ve kelimeyi *andäg* olarak okumuş, 'so war unsere Lage' olarak anlamlandırmıştır (1924: 163).

Orkun: *yagımız teğre uç^{u}k t^{e}ğ ^{e}rti; biz s^{e}ğ ^{e}rtimiz* 'Düşmanımız etrafta kuş gibi idi. Biz müteyakkız (?) idik' (1936: 102). Sözlükte: *uçuk* 'kuş, avcu kuşu' (1941: 122); *säg* 'uyanık, zeyrek, müteyakkız' (1941: 97). Orkun, notlarda (not: 4) Thomsen'in *andeg* şeklindeki okuyuşunu eleştirerek burada bulunan işaretin *nt* olamayacağını, *nt* çift ünsüzünün başka bir işaretle gösterildiğini vurguladıktan sonra KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kaŋım kagan süsi böri täg ärmiş yagısı koń täg ärmiş* cümlesi ile paralellik kurmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Kâşgarî'de geçen *sak er* kelime ikilisinden hareket ederek problemli kelimeyi *seğ* okumuş ve 'müteyakkız (?)' olarak anlamlandırmıştır (1936: 122-123).

Gabain: *şük* < Soğd. (*şwk*, *şwq*) 'sakin' (1988 § 296) ve *yagımız tägrä uçuk täg ärti* 'düşmanımız etrafta uçar gibi idi' (1988: §286).

Elöve: A. U. Elöve, Türkçeye çevirdiği J. Deny'nin *Türk Dili Grameri* adlı eserinin sonuna eklediği notlarda problemli olan 𐰀 işaretlerini *şüg* okumuş ve 'sessiz' olarak anlamlandırmıştır (Deny 1941: 902).

Malov: *yagımız tägirä uçuk täg ärti, biz şäg ärtimiz* (1951: 61). 'vragi naşi bıli krugom, kak hişnıe ptitsı, mı bıli (dlyanih) padal'yu' (1951: 65).

Tuna: *yagımız tegre uçuk teg erti biz aşak [teg] ertimiz* 'çevre düşmanımız dağ doruğu gibi idi, biz dağ dibi gibi idik' (1957: 78). Tuna, problemli cümleye ait açıklamalarında Thomsen ve Malov'un okuma ve anlamlandırma önerilerine değindikten sonra Orkun ve Elöve'nin okuma ve özellikle anlamlandırma denemelerini eleştirmiştir. Tuna, burada üzerinde durduğumuz işareti Hemçik-Çırgakı Yazıtında geçen ve 𐰀 işaretine benzer işaret ile eş tutmuş ve sözü edilen işaretin *aş* olarak okunması gerektiğini savunmuştur. 𐰀 işaretinin ardından gelen ve genellikle g^2 olarak okunan sesin de k^1 okunması gerektiğini belirtmiş ve kelimeyi *aşak* olarak okumuş, 'dağ dibi' olarak anlam-

landırmıştır. Cümlede geçen *uçuk* kelimesi için de 'dağın zirvesi, sivri tepesi' anlamını vermiştir (1957: 77-78).

Elöve: A. U. Elöve, O. N. Tuna'nın kendi görüşlerini eleştirmesine cevap olarak kaleme aldığı yazısının başında kök hecede yuvarlak ünlünün gösterilip gösterilmediği sorununu tartıştıktan sonra problemli kelimeyi *şüg* okumakta ısrar etmiştir. Elöve, problemli cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yᵃgˡmˡz tᵃgrä uçuk tᵃg ᵃrti bⁱz şᵘg ᵃrtⁱmⁱz* 'düşmanımız (çepe)çevre cin gibi idi biz (hareketsiz) sessiz idik' (1958: 85). Elöve, *uçuk* için 'cin, peri' anlamını vermiş ve bu önerisini de *Derleme Sözlüğü* ve *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'ne dayandırmıştır. *şüg* için ise 'sessiz' anlamını vermiştir (1958: 85).

Aalto: *yᵃgˡmˡz tᵃgᵘrᵃ uçuk tᵃg ᵃrti biz säg ᵃrtⁱmⁱz*, 'Unser Fett zu berühren – es war wie Sehnen. Wir waren (wie) ein Aas' (1958: 32-33).

Giraud: *yagımız tägrä uçuqtäg ärti biz aŋtäg ärtimiz* (1961: 54). Sözlükte: *uç-* 'voler, s'envoler', *uç-uk* 'envolé' (1961: 155); *aŋ* 'oiseau de proie, gerfaut' (1961: 138). Notlarda: Giraud cümleyi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kagan süsi böri-täg ärmiş, yagısı koń-täg ärmiş* cümlesi ile bu cümleyi anlam bakımından karşılaştırmış ve Kâşgarî'de geçen *aŋ* 'yağı ile ilâç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş' (I, 40) ile de karşılaştırmıştır (1961: 78).

Stebleva: *yagımız tägirä uçuq täg ärti biz şäg ärtimiz* (1965: 86), 'vragi naşi krugom bıli, kak hitsnıe ptitsı mı bıli padal'yu (1965: 125).

Tekin: *yagımız tägrä uçuq täg ärti, biz aşig (?) ärtimiz* (1968: 249), 'Our enemies were like peaks (?) around us, and we were like a mountain pass (?)' (1968: 284). Sözlükte: *uçuq* 'summit, peak (?)' (1968: 389); *aşig* (?) 'mountain pass (?)' (1968: 304).

DTS: *uçuq* 'hişnaya ptitsa (?)': *yagımız tegirä uçuq teg erti* 'vragi naşi bıli krugom kak hişnıe ptitsı' (604).

Ergin: *yagımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz* (1970: 92), 'Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik' (1970: 53). Sözlükte: *oçuk* 'ocak' (1970: 124); *isig* 'ısı, sıcaklık, hararet, ateş' (1970: 115).

Aydarov: *yagımız tegire uçuk teg erti biz şeg ertimiz* 'vragi naşi krugom bıli kak hişnıe ptitsı, mı bıli padal'yu' (1971: 325).

Clauson: Clauson *uçuk* maddesini açıklarken kelimenin *oçok* olamayacağını ifade etmiştir. CC'de geçen *uçux* 'chaff' şekline de değinen Clauson, anlamları farklı olan ve hepsi de *uçuk* şeklinde yazılan kelimeleri incelemiştir. Sonuç olarak Clauson da *uçuk* kelimesine 'kuş' anlamını vermiş, problemli cümlenin ilk kısmını şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yağımız tegre uçuk teg erti* 'our enemies were all round us like a flock of birds' (EDPT 23a).

Erdal: *yagımız tägrä uçuk täg ärti* 'our enemies around [us] were as if flown away'. Erdal'a göre bu pasajın yorumu tatmin edici değildir. Ona göre *uçuk* kelimesi *uç-* 'to fly' fiilinden yapılmış olup kendiliğinden (spontane) bir kelimedir (1991: 252).

Recebov-Memmedov: *yagımız tägirä uçuk täg erti, biz şäg ertimiz* (1993: 118), 'yagımız etrafda yırtıçı guş tek idi, biz sayıg idik' (1993: 122). Sözlükte: *uçuk* 'guş, ov guşu' (1993: 381); *şäg (säg)* 'leş (?), yem' (1993: 383).

Tekin: *y(a)g(ı)m(ı)z t(ä)grä oçuk t(ä)g (ä)rti biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* 'Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik' (1994: 5). Sözlükte: *oçuk* 'ocak' (1994: 63); *aş* 'aş, yemek, yiyecek' (1994: 54). Açıklamalar bölümünde, önceki okuyuş ve anlamlandırmaları eleştiren Tekin, cümlede geçen ve genellikle *ş* veya *ŋ* okunan işareti, Yenisey yazıtlarının bazısında geçtiği ifade edilen işaret ile eş tutmuş ve bu işareti *aş* olarak okumuştur. Ayrıca yazıcının t^2 harfini yazmayı unuttuğunu da öne sürmüştür (1994: 31).

Berta: Berta da kendinden önceki okuma ve anlamlandırma denemelerini verdikten sonra problemli cümlenin ilk kısmı (*yagımız tägrä uçuk täg ärti*) üzerinde durmuştur. Berta, hem *uç-* 'fliegen' anlamı üzerinde durmuş ve kelimeyi *uç- *-ok* şeklinde vermiş hem de CC'de geçen *uçuk* 'Spreu' kelimesine dikkat çekmiştir. Ancak Berta'ya göre *uçuk* kelimesinin anlamı 'Spreu' değil; 'sayısız' anlamı verebilecek bir kelimedir. Bu sebeple CC'de geçen *uçuk* 'Spreu' anlamının metne uygun düşmediğini belirtmiş, cümleyi şu şekilde anlamlandırmıştır: 'unsere Feinde waren ringsum genau wie [unsere] Grenze(n)'. Burada *uç* 'Grenze' + *(O)k* (kuvvetlendirme edatı) şeklinde düşünülmüştür (1995: 315-316).

Tekin: *y(a)g(ı)m(ı)z tägrä oçoq t(ä)g (ä)rti* 'our enemies were like a hearth arround (us)', *biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* 'we were like food (in a cooking pot) (1995a: 213).

Tekin: *yağımız teğre oçuk teğ erti; biz aş <t>eğ ertimiz* 'Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik' (1995b: 84 ve 85). Sözlükte: *aş* 'aş, yemek, yiyecek' (1995b: 98); *oçuk* 'ocak' (1995b: 107).

Rybatzki: *yagımız tägrä uçuq täg ärti biz aŋ täg ärtimiz* (1997: 46). 'Unsere Feinde um uns herum waren wie eine Schar gewöhnlicher Vögel, wir waren wie Raubvögel (?)' (1997: 87). Rybatzki T I G 1'deki hem *oçuk*/*uçuk* hem de *aş* ~ *aŋ* şekilleri üzerinde durmuştur. Yazımızın sonunda değineceğimiz gibi Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen işaret ile benzerliğinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Özellikle işaretinin s^2 ve $ş^2$'yi karşılayamayacağı üzerinde duran Rybatzki'ye göre Tonyukuk yazıtında s^2 ve $ş^2$ ayrı işaretlerle gösterilmiştir (1997: 30, not 9). Çeviri bölümünde de her iki kelime (*uçuq* ve *aŋ*)

değerlendirilmiştir. Rybatzki, burada *uçuq* < *uç-* 'fliegen' + *-uq* 'deverbale Substantive' şeklinde açıklama yapmıştır. Rybatzki de diğerleri gibi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kaŋım kagan süsi böri täg ärmiş yagısı koń täg ärmiş* cümlesi ile ilişkilendirmiştir. *aŋ* kelimesi için de Kâşgarî'deki *aŋ* kelimesinden hareketle '*mytischer Vogel, Phönix; wilder Vogel, Raubvogel' anlamını vermiş ve Man. *anggakū* < *angga* + *akū* 'schafartiges weisses Fabeltier ohne Maul' şeklinde açıklama yapmıştır (1997: 89, not 238).

Taube: J. Taube'ye göre metin şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yagımız tägrä uçuk täg ärti biz äŋtäg ärtimiz* 'unser Feind ringsum war wie Gefleug. Wir waren wie Jagdwild' (2002: 336). Taube, açıklamalarında da problemli ikinci cümlede geçen işaret için "ya *aş[t]äg* ya da *aŋ[t]äg* okunabilir" demektedir (2002: 351). Taube, Rybatzki'den farklı olarak t^2 sesinin unutulduğu fikrini savunmayıp kare şeklindeki işareti doğrudan *ŋt* çift ünsüzü olarak okumaktadır.

Karcavbay: S. Karcavbay'a göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlamlandırılmalıdır: *yagımız tegire uçuk teg erti, biz şeg ertimiz* (2003: 216). 'javımız aynala jırtkış kustay edi. Biz [ortadagı] jemtik ispetti edik' (2003: 221). Böylelikle Karcavbay, *uçuk* kelimesine 'jırtkış kus: yırtıcı kuş'; *şeg* kelimesine de 'jemtik: yırtıcı kuş yiyeceği, leş' anlamlarını vermiştir.

Berta: Berta, 2004 yılında Macarca olarak yayımladığı ve eski Türk yazıtlarının bazılarını işlediği eserinde bu cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yagımız tägrä uçuk täg ärti biz ?.g ärtimiz* (2004: 48) 'A *bodun* jóllakott (tkp. Torka tele) volt. Ellenségünk körben ngyzámban (tkp. Mint a pelyva volt. Mi? Voltunk' (2004: 77). Türkçesi: 'Bodun boğazı tok idi. Düşman etrafta saman çöpü gibi (çok sayıda) idi. Biz ? idik'. Berta, problemli ilk kelimeyi *uçuk* şeklinde okuduktan sonra 'saman çöpü' olarak anlamlandırmakta, ikinci kelimeyi ise soru işareti ile karşılamaktadır.

Bizim Okuma ve Anlamlandırma Denememiz

Bu cümleyi iyi anlayabilmek için paragrafı olduğu gibi aşağıya alıyorum (Tekin 1994'e göre):

Keyik yiyü tabışgan yeyü olurur ertimiz bodun boguzi tok erti yagımız tegre oçuk teg erti biz aş <t>eg ertimiz ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti.

Hem bu satırda hem de bir önceki satırda, yani T I B 7'de Tonyukuk, durumlarının iyi olduğundan bahsetmektedir. Av hayvanları yiyerek yaşadıklarından ve milletin karnının (boğazının) tok olduğundan söz ettikten sonra etraftaki düşmanlardan ve etraftaki düşmanların kendileri için tehlike oluşturmasından söz etmesi bizce cümlenin akışına uygun düşmemektedir. Halbuki *bodun boguzi tok erti* 'milletin karnı (boğazı) toktu' cümlesinden sonra halkın refahının iyi düzeyde olduğundan ve düşmanlarının sefalet içinde

olduklarından söz eden bir cümle ile devam etmesi metnin akışına daha uygun düşer. Kanaatimizce önceki okuyuşlarda hep etraftaki düşmanların tehlikesinden bahsedilmesinin en önemli sebebi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kaŋım kagan süsi böri täg ärmiş yagısı koń täg ärmiş* 'babam kağanın ordusu kurt gibi imiş; düşmanı (ise) koyun gibi imiş' cümlesidir. Oysa burada yapılan karşılaştırmada düşmanların tehlikesi, milletin güç durumda oluşları vs.den değil aksine bolluk, bereket ve refah düzeylerinden söz edilmektedir. Bize göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yagımız tegre *uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz*, 'düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi biz (ise) zengin (bolluk içinde) idik'. Her iki kelime de cümleye ve paragrafın bütününe uygun düşüyor olsa da işaretine **lb* çift ünsüz ses değerini vermekte ihtiyatlı davranmaktayız.

1. işareti: Tonyukuk I-II yazıtlarında bu işarete bir kez rastlanmaktadır. O da işlediğimiz cümlede geçmektedir. Bu işarete *nd*, *ŋt*, *ŋ*, *s*, *ş* gibi değişik ses değerleri verilmiştir. Bunlardan *ş* ses değerinin verilip genellikle *aş* olarak okunmasının en önemli dayanağı, Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen (örn. E41) ve işaretine benzeyen ve genellikle *ş*[1] ses değeri verilen işarettir. Oysa bu yazıttaki (Hemçik-Çırgakı) işaretin köşelerinde çıkıntılar bulunmakta olup işaretinden bu yönüyle ayrılmaktadır, krş. (Tekin 1999: 15). Hâlbuki Malov, Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtındaki bu işareti tam bir kare şeklinde kaydetmişse de metnin fotoğraflarında bu işaretin köşeleri çıkıntılıdır, krş. (Malov 1952: 73 ve 75) ve (Vasil'ev 1983: 106). Dolayısıyla işareti ile birleştirmek en azından şeklen mümkün görünmemektedir. Üstelik yazıtlarda hem *ş* hem de *ŋ* sesini gösteren ve sıklıkla kullanılan işaretler bulunmaktadır.

Bugüne kadar verilen ses değerlerinin hiçbiri tatmin edici değildir. Yazıtın güney yüzünün ilk satırından itibaren bolluk, zenginlik ve refah içinde bir yaşantıdan söz edilmektedir. Ardından gelen cümlenin de bu bolluk ve zenginlik ifade eden cümleyi anlam bakımından tamamlayabilmesi gerekir. Yukarıda da söylendiği gibi bizden önceki araştırmacılar, hep etraftaki düşmanların varlığından hareketle mücadele izlenimi veren (vasıf ismi) kelimeler aramış ve cümleyi de bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Bizim bu işarete **lb* çift ünsüz ses değerini vermiş olmamız yadırganabilir; ama yazıtlarda herhangi iki sesin bir araya gelerek çift ünsüz oluşturmasının başka örnekleri bulunmaktadır. Üstelik dört taşta da (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk I ve II) *l* ve *b* ünsüzlerinin yan yana gelerek bir kelime oluşturduklarına dair örnek bulunmamaktadır. Burada *l* ve *b* seslerinin yan yana gelmesine örnek olarak *İl-bilge* (KT D 11; BK D 10) gösterilebilirse de *il* ve *bilge* kelimeleri ayrı ayrı kelimelerdir. Aynı şekilde *İl-teriş* (KT D 11; BK D 10) de ayrı iki kelime olduğu için *lt* çift ünsüzünü karşılayan işaret (M) ile yazılmamış; *l* ve *t* ayrı ayrı

işaretlerle yazılmıştır. Çift ünsüz arama zorunluluğu sonucunda işaretinin **lb* çift ünsüzü ile karşılanabileceğini düşünmekteyiz.

2. uçuk: Bu kelime genel olarak *oçuk*/*uçuk* şeklinde okunmuş ve 'ocak', özellikle *uç-* fiilinden *uç-uk* 'kuş, yırtıcı kuş' gibi anlamlar verilmiştir. Bizim düşüncemize göre **uçuk* kelimesi CC'de de geçen 'saman çöpü, kabuğu; tahıl kabuğu' anlamında olup mecazi olarak 'yoksul, fakir; zavallı; sefalet içinde' anlamında kullanılmıştır. Cümlede geçen ve benzetme ilgisi kuran *teg* edatı da savımızı destekler niteliktedir. *uçuk* 'saman çöpü, tahıl kabuğu' kelimesi şu metinlerde geçmiştir:

uçuχ [*uçuH*] 'spreu. towp pros', CC 164, 23 l; krş. CC'nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *uçuh* 'samanlı buğday, tınaz' (Grønbech 1942: 204).

uçuh 'samanlı buğday, tınaz' (KTS 291).

Clauson da CC'de geçen *uçux* kelimesini sözlüğüne almış ve 'chaff' anlamını vermiştir (EDPT 23a).

Kar.Mal. *uçuk* 'kabuk, tahıl kabuğu'; *uçuk bürtük* 'içi boş tahıl tanesi'; *uçuklu buday* 'içi boş buğday tanesi' (Tavkul 2000: 416).

3. elbeg: İkinci sorunlu kelimeyi de herhangi bir eksik veya yanlış yazım olduğunu düşünmeden **elbeg* olarak okuyor ve 'zengin, varlıklı, bolluk içinde' anlamını veriyoruz. Aslen Moğolca olan **elbeg* kelimesi ile ilgili karşılaştırma malzemeleri de aşağıda sıralanmıştır:

elbek, *elpek* 'reichlich'. *elbek meŋgü toj* 'das reichliche, ewige Mahl', CC 150, 4; *elbeklik* 'Überfluss, abundancia' CC 140, 5; krş. CC'nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *elbek* 'bol, geniş, zengin' *elbek menggü toy* 'zengin, ebedi ziyafet', *elbeklik* 'fazlalık (bolluk)' (Grønbech 1942: 61). Grønbech, *elbek, elpek* kelimesinin Moğolca olduğunu kaydetmiştir.

elbek 'bol, geniş, zengin' (KTS 71); *elpek* 'bol, geniş, zengin' (KTS 72).

Tuv. *elbek* 'bol, bereketli, mebzul', krş. *elbekşiir* 'bollaşmak, bereketlenmek'; *elbekşil* 'bolluk, bereket' (Arıkoğlu-Kuular 2003: 40).

Alt. *elbek* 'yeterli, bol; düz, geniş'; *elbek bargan mal emtir* 'çok mal gitmiş meğer'; Altaycada *elbek* isminden fiil de yapılmıştır: *elbekte-* 'yeterli ve bol yapmak'; *elbektet-* 'yeterli ve bol yaptırmak' (Gürsoy-Naskali-Duranlı 1999: 81).

Tel. *elbek* 'geniş, enli' (Ryumina-Sırkaşeva-Kuçigaşeva 2000: 35).

Yak. *älbä* 'razmnojat'sya'; Kom. *älbäk*, Oyr. Soy. *elbek* 'dostatok, obil'nıy', Hak. *ilbek* 'obilie, şirokiy, velikiy', Yak. *älbä-χ* 'mnogiy' < Mo. *elbe* 'viel, reichlich sein', *elbe-g* 'reichlich, überfluss' (VEWT 40); **älägädä* Hak. *ilēde* 'mnogo', Tel., Sag., Koyb. *iladä* 'genügend'; Tar. Küer. *äläk* 'viel, sehr viel'; Soy. *elēn* 'dovol'no' (VEWT 39).

Bu kelimenin Moğolca olduğunda kuşku yoktur: *elwəg* 'reichlich; überfluss'. [*elbe-g*, Yak. *elbä-*, Man. *elbe-*, vgl. *el deb*, *elege de*] *elwəgdjiχə* 'in grossen mengen vorhanden sein; reichlich sein'; *elwədjil* 'überfluss, reichtum'; *elw^{ə}gə* 'viel, reichlich vorhanden sein; genug haben (des guten)' (Ramstedt 1976: 120).

elbeg 'bolluk; bol, bereketli, zengin; geniş veya bol (giysi vb.)'; *elbegken* 'bol ve verimli, bol veya verimli şey'; *elbegsi-* 'bol veya bereketli olmak, verimli olmak'; *elbegsil* 'bolluk, çokluk, bereket, verimlilik'; *elbegsire-* 'bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak'; *elbegtey* 'bol, bereketli, verimli'; *elbegci-* 'bollaşmak, bereketlenmek, bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak', *elbegcigül-* 'verimli ve bereketli hâle getirmek, bollaştırmak, bol olmasına yardım etmek'; *elbegcil* 'bol olma süreci veya bol olma durumu' (Lessing 2003: 487-488).

Sonuç

Tonyukuk Yazıtının I. taşın güney yüzünün 1. satırında geçen cümleyi aşağıdaki şekilde okuyup anlamlandırıyoruz:

*Yagımız tegre *uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz* 'düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi; biz zengin (bolluk içinde) idik'.

Kaynakça

AALTO, P.-G. J. RAMSTEDT-J. G. GRANÖ (1958): "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei." *Journal de la Société Finno-Ougrienne* LX/7, 3-91.

ARIKOĞLU, E.-K. KUULAR (2003): *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

AYDAROV, G. (1971): *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII veka*. Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

BERTA, Á. (1995): Neue Lesung- und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toñuquq. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XLVIII (3), 313-320.

_____ (2004): *Szavaimat Jól Halljátok*, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: JatePress.

CC *bk.* K. GRØNBECH (1942).

CLAUSON, S. G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: The Clarendon.

DENY, J. (1941): *Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)*. Çev.: A. U. ELÖVE. İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaası.

DTS *bk.* V. M. NADELYAYEV vd. (1969).

EDPT *bk.* S. G. CLAUSON (1972).

ELÖVE, A. U. (1958): "Bir Yazı Meselesi Üzerine." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1958, 69-85.

ERDAL, M. (1991): *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Turcologica: 7, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

ERGİN, M. (1970): *Orhun Abideleri*. İstanbul.

GABAIN, A. v. (1988): *Eski Türkçenin Grameri*. Çev.: M. AKALIN. Ankara: TDK.

GIRAUD, R. (1961): *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient.

GRØNBECH, K. (1942): *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen. Türkçesi: *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çev.: K. AYTAÇ. Ankara, 1992: Kültür Bakanlığı.

GÜRSOY-NASKALİ, E.-M. DURANLI (1999): *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

KARCAVBAY, S. (2003). *Orhon Muraları*. Astana.

KTS *bk.* R. TOPARLI vd. (2003).

LESSING, F. D. (2003): *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev.: G. KARAAĞAÇ. Ankara: TDK.

MALOV, S. E. (1951): *Pamyatniki drevnetyurkskoy Pis'mennosti, tekstı i issledovaniya*. Moskva-Leningrad.

_____ (1952): *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov*. Moskva-Leningrad.

NADELYAYEV, V. M.-D. M. NASİLOV-E. R. TENİŞEV-A. M. ŞÇERBAK (1969): *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

ORKUN, H. N. (1936): *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: TDK.

_____ (1941): *Eski Türk Yazıtları IV*. İstanbul: TDK.

RADLOFF, W. (1899): *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, die Inschrift des Tonyukuk*. Zweite Folge. St-Petersburg.

RAMSTEDT, G. J. (1976): *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae III.

RECEBOV, E.-Y. MEMMEDOV (1993): *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı.

RÄSÄNEN, M. (1969): *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.

RYBATZKI, V. (1997): *Die Toñukuk-Inschrift*. Szeged: Studia Uralo-Altaica.

RYUMINA-SIRKAŞEVA, L. T.- N. A. KUÇIGAŞEVA (2000) *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev.: Ş. H. AKALIN; C. TURGUNBAYEV. Ankara: TDK.

STEBLEVA, İ. V. (1965): *Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov*. Moskva: Izdatelstvo "Nauka".

TAUBE, J. (2002): "Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebsers Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32)." *Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*. Hrsg. M. ÖLMEZ-S.-C. RASCHMANN. İstanbul-Berlin, 333-365.

TAVKUL, U. (2000): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

TEKİN, T. (1968): *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.

TEKİN, T. (1994): *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.

_____ (1995a): "Some Remarks on the Tunyukuk Inscription." *Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Hrsg. M. ERDAL-S. TEZCAN. Wiesbaden, 209-222.

_____ (1995b): *Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.

_____ (1999): "Hemçik-Çırgakı Yazıtı." *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 5-15.

THOMSEN, V. (1924): "Alttürkische Inschriften aus der Mongolei." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 78, 121-173.

_____ (2002[2]): "Turcica." *Orhon Yazıtları Araştırmaları*. Çev.: V. KÖKEN. Ankara: TDK. 315-428.

TOPARLI, R.-H. VURAL-R. KARAATLI (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

TUNA, O. N. (1957): "Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtları'nda Birkaç Açıklama." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1957, 11-81.

VASİL'EV, D. D. (1983): *Korpus Tyurkskih runiçeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

VEWT *bk.* M. RÄSÄNEN (1969).

On A Problematic Sentence in The Tonyukuk Inscription*

Assist.Prof.Dr. Erhan AYDIN**

Abstract: The sound value of the symbol 𐰴 , which appears in the 8th line (T I G 1) of the Tonyukuk Inscription, has been debated for a long time, and efforts have been made to determine which sound or sounds correspond to this symbol. Since researchers have not been able to finalize discussion concerning the sound value of this symbol, the word as well as the sentence in which this symbol is found have been read and interpreted in a variety of ways. Scholars have usually preferred to attribute the sound value *aş* to this problematic symbol and to equate it with a similar symbol found in the Hemçik-Çırgakı (E41) Inscription. However, the g^2 sound, which appears beside the symbol 𐰴 and represents a front vowel, has been either overlooked or treated as a spelling error.

This article aims to attribute a new sound value to the symbol 𐰴 and therefore to re-read and re-interpret the word containing this symbol. It also attempts to demonstrate that the word has not been misspelled in any way. The first part of the article provides an overview of previous studies on this issue. The second part, where the author puts forward his own argument, is divided into three sections: 1) attributing **lb* double consonant sound value to the symbol 𐰴, 2) analyzing the word *uçuk*, 3) analyzing the word **elbeg*.

Key Words: Turkish runic texts, Kök Turks, Tonyukuk Inscription, uçuk, elbeg

---

* This article was presented as a paper in the 1st Symposium on Turkic Studies held at Gazi University, Ankara, 11-13 May 2005.

** Erciyes University, Faculty of Education, Department of Turkish Education / KAYSERİ
erhana@erciyes.edu.tr

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

О проблемном предложении в надписях Тоньюкука*

Доцент Доктор Эрхан АЙДЫН**

Резюме: Звуковое значение символа имеющего место в 8-й строке надписи в честь Тоньюкука (T I G 1), долгое время являлось спорным и проводились работы для определения звука или звуков, которые обозначены данным символом. Однако в связи с тем, что решение относительно того, какой звук или звуки обозначены данным символом, окончательно не принято, слово и предложение с данным символом читалось и осмысливалось по-разному. Упомянутому символу, как правило, придавалось звуковое значение в виде *au*, и данный символ приравнивался к похожему символу из надписи Хемчик-Чыргакы (E 41). Однако расположенный около символа и обозначающий звонкую гласную звук g^2 игнорировался или же представлялся как ошибочно написанным.

В данной работе символу придается иное звуковое значение и слово, содержащее данный символ, читается и осмысливается по-новому, а также приводятся работы с целью доказать, что в надписи отсутствуют какие-либо ошибки или упущения. В первом разделе работы касается проведенных ранее исследований, затем раздел, посвященный собственным выводам подразделяется на три части: 1) символу придается звуковое значение парной согласной **lb* ; 2) исследование слова учук; 3) исследование слова **elbeg.*

Ключевые Слова: руническая письменность турок, Гёктурки, надпись Тоньюкука, учук, элбег

---

* Данная работа представлена на I-м Симпозиуме Исследований Тюркологии (Университет Гази / АНКАРА), проведенной 11-13 мая 2005 года .

** Университет Эрджиес, Факультет педагогики, Кафедра изучения турецкого языка / КАЙСЕРИ
erhana@erciyes.edu.tr

© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави